

A BIHARI SZLOVÁKOK TÖBBNYELVŰSÉGE

A Sebes-Körös és a Berettyó között emelkedő, sodróvizű patakoktól és meredek lejtőktől felszabdalt hegyvidéket meg közvetlen környékét a románok és magyarok mellett csaknem két évszázad óta szlovákok is lakják. Ez a tájegység etnikai, művelődési és nyelvi szempontból egyaránt jellegzetes színfoltja hazánknak.

A természet és a történelmi fejlődés meghatározta feltételek között e vidék három különböző nyelven beszélő lakossága, megtartva szokásait, kultúráját és nyelvét, sok tekintetben hatott egymásra, anyagi és szellemi műveltsége sok közös vonással gazdagodott. Ezért nem érdektelen, ha a történelmi előzmények felelevenítése, a gazdasági és kulturális életfeltételek futólagos áttekintése után számba vesszük, hogy a román—magyar—szlovák közös múlt és jelen hogyan tükröződik a helybeli szlovákság nyelvhasználatában.

Történelmi visszapillantás

Az itt élő szlovákok ősei a XVIII. század végén és a XIX. század első négy évtizedében telepedtek le a Bihar és Szilágy megyéhez tartozó erdős rengetegbe. (Jakó Zsigmond: *A magyarpataki és a kalini hamuzsírhuta története*. Bukarest, 1956.; Urban, R.: *Cehoslovaci v Rumunsku*. Bukarest, 1930.) Letelepedésük a mai Szlovákia területéről több évszázadon át dél felé tartó migrációnak volt az egyik kései hulláma. A törökök visszahúzódása után ugyanis a XVII—XIX. században a túlnépesezés következtében vagy a szegénységtől hajtva és a természeti csapásoktól menekülve, a felvidéki családok százai kerekedtek fel, s a jobb munkalehetőségektől, földhözjutástól kecsegtetve, kisebb-nagyobb csoportokban vándoroltak délre a Magyar Alföldre és Dunántúlra, hazánk területére, illetőleg a mai Jugoszlávia és Bulgária távolabb eső tartományaiba. (Sirácky, Ján: *Stáhovanie Slovákov na Dolnú Zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava, 1966.)

Bihar és Szilágy vármegye területén, a Bánffy, Baranyi és más családok hatalmas kiterjedésű erdőségeiben éppen a XVIII. és XIX. század fordulóján indult meg a hamuzsírgyártáshoz és üveghuták működéséhez szükséges fa kitermelése. Ehhez az olcsó munkaerőt az északi megyékből idecsalogatott nincstelen szlovákok biztosították. A hegység magaslatain kialakult elszórt településformájuk — melyben a házak egymástól gyakran ma is egy-egy völgynyi vagy dombhátnyi távolságra vannak — azzal magyarázható, hogy a múlt század elején egy-egy család annyi földet kaphatott, amekkora területen az erdőt kivágta. Az újkeletű ka-

pitalista vállalkozások azonban idővel csődöt mondtak, s a szlovákok a rablógazdálkodás következtében letarolt erdők helyén földműveléshez fogtak.

A természet azonban mostohán bánt e föld szorgalmas népével. Hiába művelt meg verejtékes munkával minden talpalatnyi helyet, a vízmosásos lejtők és hepehupás dombhátak silány, köves talaja nem tudta eltartani a rohamosan szaporodó, gyakran 10—12 gyermekecsaládokat. Kedvezőbb helyzetben csak az alacsonyabb fekvésű, termékenyebb völgyek vagy a síkság szélén meghúzódó falvak népe volt. Ezért a kitűnő erdőmunkások hírében álló szlovák férfiak a Kárpátok távoli erdősegeiben kerestek munkát, vagy pedig nyaranta a családok százai álltak be napszámosnak az alföld jómódú gazdáihoz.

Gyökeres javulást a táj népének életében csak a szocialista iparosítás hozott, amely az addig elmaradott vidéket bekapcsolta az ország eleven gazdasági és művelődési vérkeringésébe. A hegyvidék lejtőin és a völgyekben feltárt szén- és aszfaltbányák, kőolajlelőhelyek, a feketeerdői üveggyár és a fiatal iparvállalatok azonban inkább csak a közvetlen környék lakosainak biztosítanak jó keresetet és megfelelő életkörülményeket. A magasabb fekvésű elszórt települések, mint Solyomkő, Hármaspatak, Marca Huta, Făget és Borod Șeran népe jobbra még mindig a gépi művelésre alkalmatlan silány földek jövedelméből él. A helyiipar vagy a termékenyebb mezőgazdasági területek az olyan kedvező fekvésű falvak népének nyújtanak jobb életfeltételeket, mint Bodonos, Verzár, Baromlak, Cserpatak, Fogás, Márkaszék, Zoványfürdő, Fegyvernek, Kővág és részben Szocset, Almaszeghuta. Az anyagi jólét pedig a kulturális felemelkedéshez is kedvezőbb lehetőségeket biztosít.

Művelődési élet

A bihari szlovák értelmiség főképpen a helybeli szlovák tannyelvű iskolák lelkes, népének kulturális felemelkedéséért odaadóan munkálkodó, de kisszámú tantestületi tagjaiból áll.

A bihari fiatalság előtt az utóbbi évtizedekig kevés érvényesülési út állt nyitva. A fiatalok nagy része az „eke szarva“ mellett maradt, ezt esetleg fakitermeléssel váltogatta, mások pedig mint bányászok vagy szakképzetlen munkások helyezkedtek el. Értelmiségi pályára csak nagyon kevesen kerültek, azok is jobbra a tanítói vagy tanári hivatást választották. A gazdasági fellendülés velejárójaként azonban manapság már nagyon sok szlovák fiatal végez szakiskolát, vagy munkahelyén szerez magasabb szakképesítést, s nem ritka a főiskolai végzettségű sem.

A szlovák irodalmi nyelv, a szlovák irodalom és műveltség elsajátításának és ápolásának egyik hathatós eszköze a helységek nagy részében működő szlovák tannyelvű iskolák. A tankönyveket a bukaresti egyetem szláv tanszékének szlovák szakos munkaközössége írja. Az iskolákban és művelődési otthonokban működő könyvtárak „ronggyá olvasott“ kötetei a felnövekvő nemzedék tudásvágyáról és irodalmi érdeklődéséről tanúskodnak. Ezeket a könyvtárakat részben szlovákiai intézmények látják el ajándékkönyvekkel, ez azonban távolról sem elégíti ki az igényeket.

Feketeerdei szlovák asszonyok

Az anyanyelvi műveltség terjesztésében fontos szerep jut a csak nagyobb lélekszámú helységekben működő, főleg fiatalokat vonzó művelődési otthonoknak, valamint a rádióknak és az iparosodó helységekben tért hódító televízióknak.

A felszabadulás után a bihari és szilágysági szlovákság több vonatkozásban is az érdeklődés előterébe került. Hazai vagy szlovákiai kutatók összegyűjtötték és feldolgozzák népdalkincsét, tanulmányozzák viseletüket és szokásaikat, valamint a táj gazdag helynévanyagát. Én például a bihari és szilágysági szlovák nyelvjárásokról írtam monográfiát. Eredményeim összegezéseként a továbbiakban a bihari szlovák—román—magyar háromnyelvűség néhány érdekes vetületére szeretnék rámutatni.

Két- és háromnyelvűség

A bihari szlovákok nyelvjárása, Fegyvernek és Kővág kivételével, a szlovákiai nyelvjárásoktól erősen különbözik, és rendkívül kevert jellegű. Ez részben extralingvisztikai, településtörténeti okokkal magyarázható. A szlovák nyelvterületből kiszakadt és idegen nyelvi környezetbe beékelődött nyelvjárások sajátos fejlődési útjának áttekintése nemcsak nyelvjárástani, hanem általános nyelvészeti szempontból is tanulságos, és betekintést enged a nyelvi kölcsönhatás folyamatába.

A Biharban letelepedett szlovákok Szlovákiának úgyszólván minden zugából, legkülönbözőbb nyelvjárásokat beszélő megyéiből érkeztek Erdélybe, ahol az egymástól eredetileg eltérő tájszólások annyira összekeveredtek, hogy ma valóságos nyelvjárási „konglomerátumot” alkotnak. A nyelvjárási ötvöződés új szintet kapott, amikor a múlt században kialakult, de idővel túlnépesedett falvak, mint Súlyomkő, Hármaspatak, Almaszeghuta, Szocset és Fäget lakosságának egy része a század elején elhagyta régi lakhelyét, s az újonnan alapított Újsätelket, Cserpatakot, Fogást és Zoványfördöt népesítette be.

A román vagy magyar nyelvi környezetben megtelepedett szlovákok többé-kevésbé elsajátították a helybeli román, illetöleg magyar nyelvjárást, s ezzel egyre több román és magyar eredetü jövevényszó került nyelvükbe. A román és magyar nyelv ismeretének foka, valamint az idegen, föleg szókészletbeli nyelvi hatás erőssége a szlováklakta helységek földrajzi fekvésétől s ennek függvényeként a román és magyar szomszédokkal való kapcsolatok intenzitásától függ. A múlt század elején a szlovák telepesek egy része román lakosságú falvakban vagy azok közvetlen szomszédságában vert tanyát, mint amilyen Kővág, Baromlak és mások. Ezekben a helységekben a román nyelvnek a szlovákra gyakorolt hatása természetesen már kezdettől fogva igen erőteljes volt. Akadnak vegyes lakosságú falvak, amelyekben szlovákokon kívül románok és magyarok is élnek, vagy olyan szlováklakta helységek, amelyek román vagy magyar lakosságú falvak közvetlen szomszédságában találhatóak, mint Fegyvernek, Márkaszék, Fogás, Cserpatak és Zoványfördö. Az itt élő szlovákok anyanyelvükön kívül románul és magyarul is beszélnek.

A szlovák—román kétnyelvűség, vagy a szlovák—román—magyar háromnyelvűség jóval gyengébb fokú a magasabb fekvésü és földrajzilag is elszigeteltebb szlovák lakosságú falvakban, mint amilyen Fäget, Hármaspatak, Súlyomkő, Almaszeghuta, Szocset, Marca Huta. Itt a román nyelvet inkább a férfiak beszélik, a magyart csak az idős nemzedék ismeri, míg a falujukból csak ritkán kimozduló asszonyok román nyelvi tudása gyengébb. Az iskoláskorú fiatalság a román nyelvet természetesen még ezekben a falvakban is eléggé jól elsajátítja. A többnyelvűség alakulására jellemző, hogy a szlovák-román bilingvizmus, föleg a fiatal nemzedék körében, törvényszerűen egyre általánosabbá válik, de vannak olyan vegyes lakosságú falvak is, amelyekben a felnövekvő nemzedék szlovák nyelvi tudása már csak passzív szintre korlátozódik.

A többnyelvűség sorsának alakulására a legérdekesebb példákat a román—magyar—szlovák lakosságú Fegyvernek szolgáltatja, ahol a többnyelvűség ugyanazon a családon belül a következöképpen jelentkezik: az idős szülök egymással szlovákul, gyermekeikkel magyarul, azok egymással románul beszélnek.

Róman és magyar hatás a szlovák szókészletben

A letelepedés óta eltelt csaknem két évszázad alatt a bihari szlovák nyelvjárásokba számos román és magyar eredetü jövevényszó került be. Ennek több oka van.

A modern kor gazdasági és társadalmi viszonyait tükrözö újabb fogalmak jelölésére a bihari szlovák nyelvjárásoknak természetesen nem

voltak saját szavai, ezért ezeket a román nyelvből kölcsönözték. Ilyen jövevényszók többek között: *alimentara, batoza, brošura, bufet, buletin, ček, delegat, depozit, deputat, direktor, fakultate, fotografija, gostat, inžiner, dispenzar, koperativa, milicija, pinzija, sekretar, servič, šanter, štat* stb. A fentebbi és más jövevényszavaknak a szlovák irodalmi nyelvben megvannak a megfelelői, de ezeket a bihari szlovákok vagy egyáltalán nem ismerik, vagy ha igen, inkább passzív szókincsükhöz tartoznak.

Vannak román és magyar eredetű szavak, amelyek a szlovák—román, vagy a szlovák—magyar kétnyelvűség hatására honosodtak meg. Az idegen nyelvet gyakran használó bihari szlovákok tudatában tulajdonképpen két nyelvi rendszer él, a szlovák és mellette a román vagy a magyar, esetleg mindkét utóbbi. A két nyelv sűrű változtatása közben, amikor a szlovákok anyanyelvükön beszélnek, ajkukra néha önkéntelenül is a román, illetőleg a magyar szó tolul. Az így alkalomszerűen használt szó gyakran meghonosodik, s a szlovák eredetivel szópárt alkotva él tovább a közösség nyelvében. Ilyen szlovák—román szópárok többek között: *sklep — alimentara, cil — cint 'cél', riaditel — direktor, lekar — medik, vrchi — munte, letadlo — oroplan 'repülőgép', preceda — prešedint 'elnök', tajomník — sekretar*. Azonos fogalmat jelölő, szlovák—magyar szópárt alkotnak: *hñedi — barnavi 'barna', hrach — boršou 'borsó', baňik — baňas 'bányász', sklep — bouda 'bolt', bubon — dob 'dob', sin — fjam 'fia valakinek', kolouřat — kerekeška 'rokka', kolár — keregdartou 'kerékgyártó', lúka — kosalou 'kaszáló', paša vagy pastva — legelou 'legelő', mládeňec — legiň 'legény', letadlo — repilogip 'repülőgép', sukňa — rokoja 'rokolya', iskra — sikra 'szikra', običaj — sokaš 'szokás', šunka — šonka 'sonka', čaj — teja 'tea', majetok — vodon 'vagyon', vlak — vonot 'vonat', šeptat — šugřit 'súgni' stb.*

Van rá példa, hogy a szópár szlovák tagja fokozatosan kiszorul a nyelvhasználatból, s helyét az idegen eredetű szónak adja át. A jövevényszók derékhadát azonban azok alkotják, amelyeknek szlovák megfelelői a bihari szlovákok körében egyáltalán nem ismeretesek.

A magyar eredetű jövevényszavak között akadnak olyanok, amelyek a szlovákiai nyelvjárásokban vagy magában a szlovák irodalmi nyelvben is ismeretesek. Ezek a szavak a több évszázados szlovák—magyar nyelvi kölcsönhatás eredményeként még Szlovákiában kerültek be a nyelvükbe. Ebbe a csoportba tartoznak: *belčov 'bölcső', bosorka 'boszorkány', čarovať 'cserélni', čutka 'kukoricacsutka', deplovi (dĕplovi), ďaplovi 'gyepelő', fajta 'fajta', gazda 'gazda', gerenda 'gerenda', homok 'homok', kefa 'kefe', tarkavi 'tarka' stb.*

A legtöbb magyar eredetű jövevényszó a megtelepedés után vált a bihari szlovák nyelvjárások szókincsének szerves alkotórészévé, pl. *ač 'ács', bižalma 'birsalma', būřsojt 'disznófójsajt', cukorepa 'cukorrépa', gola 'gólya', ňáj 'nyáj', rancovi 'rancos', rites 'rétes', telek 'telek parasztházazal, udvarral és melléképületekkel' stb.*

A bihari szlovákság nyelvében olyan jövevényszók is élnek, amelyekről nem lehet pontosan kideríteni, hogy közvetlenül a románból vagy a magyarból származnak-e. A bihari román nyelvjárások szókészlete ugyanis az évszázadok folyamán sok magyar eredetű szóval gyarapodott, amelyek román közvetítéssel átmehettek a szlovákba is. Ilyenek a

szélesebb körben elterjedt rom. *ic* < magy. *ék* v. *ík*, rom. *mai* < magy. *máj* stb.

Ha a magyar eredetű szó a szlovákon kívül a bihari román nyelvjáráásokban is megvan, akkor a jövevényszó eredetével kapcsolatban többféle eset lehetséges: a) a szót a szlovákok közvetlenül a magyarból vették át; b) a szlovák—román vegyes lakosságú falvakban a kölcsönszó a románból került a szlovákba; ebben az esetben román közvetítéssel van dolgunk; c) a szó meghonosodásában a magyar és román hatás együttesen érvényesült. Egyes esetekben a szlovákban meghonosodott szó hangalakja a magyar megfelelőhöz áll közelebb, ilyenkor a magyar eredet a valószínűbb, pl. a szlk. *čorda* szó könnyebben magyarítható a magy. *csordá*-ból, mint a rom. nyelvjárási *ciurdă*-ból, a szlk. *gerenda* jobban hasonlít a magy. *gerendá*-hoz, mint a rom. *grindă* szóhoz. Ezzel szemben a szlk. *kimimok* nem eredhet a magy. *köménymag*-ból, hanem inkább a rom. nyelvjárási *chimimoc* szóból. Utóbbi esetben tehát az átvétel iránya a következő volt: magy. *köménymag* > rom. *chimimoc* > szlk. *kimimok*.

A fentebb bemutatott változatos szóanyag szemléletesen érzékelteti, hogy a bihari szlovákok nyelvjárása az évszázados szlovák—román—magyar nyelvi kölcsönhatás eleven hordozója, egyik jele a román nép és az itt élő nemzetiségek együttélésének.

Kő Pál szobra